

УДК 347.9:347.79(094)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.39>

МІСЦЕ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ МОРСЬКОГО ПРАВА

Веремчук В.С.,*викладач кафедри цивільно-правових дисциплін,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
ORCID: 0009-0001-3618-2630*

Веремчук В.С. Місце судової практики у системі джерел морського права.

Стаття присвячена дослідженню судової практики як важливого елемента системи джерел морського права в умовах стрімкого розвитку міжнародних відносин і технологічного прогресу. Обґрунтовується, що попри визнання у якості основних джерел міжнародного морського права міжнародних звичаїв та договорів, зокрема Конвенції ООН з морського права 1982 року, їх загальний характер зумовлює потребу в гнучких механізмах правового регулювання. У цьому контексті особлива увага приділяється ролі рішень міжнародних судових інституцій у тлумаченні та конкретизації норм морського права, формуванні підходів *jurisprudence constante* та їх фактичному правотворчому впливу.

На підставі аналізу положень Статуту Міжнародного Суду ООН встановлено, що судові рішення, попри те, що вони формально не мають статусу загальнообов'язкових джерел права та вважаються допоміжним засобом визначення норм міжнародного права, де-факто мають правотворчу функцію. На прикладі рішення Міжнародного Суду ООН у справі щодо делімітації морських просторів між Україною та Румунією (2009) показано, що судова практика фактично має прецедентний характер, формуючи підходи до тлумачення положень Конвенції ООН з морського права 1982 року та впливаючи на практику врегулювання потенційних міжнародних морських спорів.

Паралельно досліджується значення практики національних судів України у системі морського права з урахуванням особливостей континентальної правової традиції та обов'язку судів нижчих інстанцій враховувати правові висновки Верховного Суду щодо застосування відповідних норм права у подібних правовідносинах. На прикладі практики Верховного Суду показано, що фактично суди у правовій системі України відіграють ключову роль у подоланні прогалів, тлумаченні міжнародних договорів і забезпеченні ефективного захисту прав учасників морських правовідносин.

Зроблено висновок, що судова практика у сфері морського права виконує не лише інтерпретаційну, а й регулятивну функцію, що дозволяє розглядати її як функціонально значуще джерело морського права, спрямоване на забезпечення правової визначеності, передбачуваності та адаптивності правового регулювання.

Ключові слова: судова практика, судова правотворчість, джерело права, морське право.

Veremchuk V.S. Judicial practice in the system of sources of maritime law.

The article is devoted to an in-depth examination of judicial practice as a significant element within the system of sources of maritime law in the context of the rapid development of international relations and accelerating technological progress. It is substantiated that, notwithstanding the recognition of international custom and international treaties—most notably the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)—as the primary sources of international maritime law, the inherently general and framework-based nature of these instruments objectively necessitates the application of flexible and adaptive mechanisms of legal regulation. In this regard, particular emphasis is placed on the role of decisions of international judicial institutions in the interpretation and specification of maritime law norms, the development of approaches associated with *jurisprudence constante*, and their *de facto* law-making influence on the evolution of international maritime legal regulation.

Based on an analysis of the provisions of the Statute of the International Court of Justice, the article establishes that judicial decisions, although formally lacking the status of universally binding sources of law and traditionally regarded as subsidiary means for the determination of rules of international law, in practice perform a genuine law-creative function. By reference to the judgment of the International Court of Justice in the case concerning the delimitation of maritime areas between Ukraine and Romania (2009), it is demonstrated that judicial practice effectively acquires a precedential character, shaping stable approaches to the interpretation of the provisions of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea and exerting a substantial influence on the practice of resolving potential international maritime disputes.

In parallel, the study explores the significance of the case law of national courts of Ukraine within the system of maritime law, taking into account the specific features of the continental legal tradition as

well as the statutory obligation of lower courts to consider the legal conclusions of the Supreme Court regarding the application of relevant legal norms in analogous legal relationships. Through an analysis of the jurisprudence of the Supreme Court, it is shown that, in practice, courts within the Ukrainian legal system play a decisive role in overcoming legislative gaps, interpreting international treaties, and ensuring effective protection of the rights and legitimate interests of participants in maritime legal relations.

The article concludes that judicial practice in the field of maritime law performs not only an interpretative but also a regulatory function, which makes it possible to regard it as a functionally significant source of maritime law. Such an understanding is aimed at ensuring legal certainty, predictability, and the adaptability of legal regulation in response to dynamic changes in international maritime activities and the contemporary challenges faced by the global maritime community.

Key words: judicial practice, judicial law-making, source of law, maritime law.

Постановка проблеми. Сучасний стан правовідносин у сфері морського права характеризується зростанням їх складності, багаторівневості правового регулювання на міжнародному та національному рівнях, що зумовлено процесами глобалізації, інтенсифікацією міжнародної торгівлі, технологізацією морської галузі, а також необхідністю підвищення рівня безпеки судноплавства. За таких умов традиційна система джерел морського права, яка ґрунтується переважно на міжнародних договорах і нормах звичаєвого міжнародного права, дедалі частіше виявляється недостатньо гнучкою для застосування до конкретних правовідносин. Значна кількість норм морського права сформульована у загальному або рамковому вигляді, що об'єктивно зумовлює потребу в їх конкретизації, тлумаченні та практичному наповненні. У цьому контексті особливого значення набуває судова практика, яка фактично виступає механізмом «оживлення» нормативних приписів і забезпечення їх однакового та передбачуваного застосування.

Мета дослідження полягає у встановленні місця та ролі судової практики серед джерел морського права шляхом аналізу її функціонального призначення та впливу на формування і тлумачення норм національного та міжнародного морського права, а також обґрунтувати доцільність визнання судової практики джерелом правового регулювання морських правовідносин.

Стан опрацювання проблематики. Питання місця та ролі судової практики у системі джерел морського права було предметом дослідження фахівців із загальної теорії права та морського права. Теоретичні засади розуміння судової практики як результату правозастосовної та правотворчої діяльності судів розроблялися С.В. Шевчуком, Д.Ю. Хорошковською, С.П. Погребняком, І.В. Борщевським, І.С. Іванюрою та Д.С. Шевченко. Дослідженню правової природи та впливу судової практики на розвиток морського права присвячені праці С.О. Кузнецова, Т.О. Аверочкиної, І.С. Бойко, В.М. Литвиненко та М.В. Чічкань.

Виклад основного матеріалу. Морське право у часи стрімкого розвитку міжнародних відносин та технологічного прогресу потребує пошуку гнучких механізмів регулювання морських правовідносин, які за своєю суттю є міжнародними із взаємозалежним поєднанням міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та національного морського права. Хоча основу сучасного морського права становлять міжнародні звичаї та універсальні міжнародні договори [1, с. 33], зокрема, Конвенція ООН з морського права 1982 року [2], Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS-74) [3], їх положення мають загальний характер та не завжди можуть враховувати усі аспекти правозастосування.

Вказана ситуація визначає роль судової практики як оптимального правового механізму, здатного поєднати універсальність договірних норм із гнучкістю та практичною спрямованістю. У цьому контексті судову практику слід розглядати саме у вузькому значенні, яка, за визначенням С.В. Шевчука полягає у створенні судами певних правоположень нормативного характеру [4, с. 15]. Д.Ю. Хорошковська конкретизує розуміння судової практики як «взаємодіяльності діяльності судів і результатів цієї діяльності, виражених у нових правоположеннях, вироблених судовою владою та закріплених у рішеннях із конкретних справ і/чи в актах зі сукупності однотипних конкретних судових справ» [5, с. 8].

Слід зазначити, що судова практика як джерело права є притаманною не тільки національним правовим системам, а й міжнародному праву. Так, С.О. Кузнецов та Т.О. Аверочкина визначають судову практику однією з основних форм санкціонування звичаю, зауважуючи що «достатньо судам почати систематично застосовувати ту або іншу норму звичаєвого права, щоб вона перетворилася на санкціонований звичай» [6, с. 43].

Влучною є думка І.С. Бойко, що «доктрина міжнародного права щодо судового прецеденту як джерела права в сучасних умовах розвитку міжнародних відносин наблизилась до оцінювання юридичної сили рішень міжнародних судових інституцій, які приймаються з врахуванням рі-

шень попередніх справ як таких рішень, які є переконливими прецедентами, або «jurisprudence constante» [7, с. 203].

В.М. Литвиненко та М.В. Чічкань доповнюють, що «стрімкий розвиток міжнародного права веде до зростання юридичної ролі рішень міжнародних судових органів у регулюванні міжнародних відносин. Прецедентні норми в міжнародному праві, прийняті для вирішення конкретної справи, здійснюють еволюційний вплив на чинні норми, але не породжують виникнення нових норм міжнародного права. Із цього випливає, що прецедентні норми щодо міжнародно-правових норм виступають як похідні. Їхня дія безпосередньо пов'язана з дією «основної» норми, яка послужила вихідним матеріалом для їх створення» [8, с. 309].

Згідно п. «d» п. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН «Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому суперечки на підставі міжнародного права, із застереженням, вказаним у статті 59, застосовує судові рішення» [ст. 38]. При цьому положення ст. 59 Статуту прямо зазначає, що «рішення Суду є обов'язковим лише для сторін, що беруть участь у справі, і лише у цій справі» [9, ст. 59].

Втім, не можна сказати, що рішення Міжнародного Суду ООН позбавлені правотворчої функції, оскільки вони можуть застосовуватися державами як авторитетне джерело розуміння змісту норм морського права та слугувати орієнтиром у міжнародних відносинах. І.С. Бойко додає, що «для майбутніх спорів такі рішення не є обов'язковими, але кількість цитування та запозичення висновків визначають певний вплив на подальшу практику розв'язання спорів та на розвиток міжнародного права, зокрема міжнародного морського права. Тому можна вважати, що судовий прецедент у міжнародному праві існує де-факто» [7, с. 203].

Зокрема, Рішення Міжнародного Суду ООН про делімітацію континентального шельфу (процес Україна проти Румунії) від 03.02.2009 року формулює підхід щодо впливу невеликих за розмірами острівних утворень на визначення меж виключної економічної зони. Хоча Суд утримався від вирішення питання чи є Зміїний островом чи скелею у розумінні положень ст. 121 Конвенції ООН з морського права 1982 року, п. 187 Рішення визначає наступне: «всі зони, які підлягають розмежуванню в даній справі, розташовані у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі, утворених материковими узбережжями Сторін, і, більше того, знаходяться в межах 200 морських миль від материкового узбережжя України. Суд констатує, що острів Зміїний розташований приблизно за 20 морських миль на схід від материкового узбережжя України в районі дельти Дунаю. З огляду на таку географічну конфігурацію та в контексті розмежування з Румунією, будь-які права на континентальний шельф і виключну економічну зону, які могли б впливати з острова Зміїний, не можуть поширюватися далі, ніж права, що впливають з материкового узбережжя України» [10]. Таким чином, констатуємо, що, за результатами тлумачення положень Конвенції ООН з морського права, Міжнародний Суд ООН дотримується позиції, що острів, якщо він не має вирішального значення у справі, слугуватиме лише для відліку 12-мильної зони територіального моря прибережної держави, однак, не впливатиме на делімітацію континентального шельфу.

Не менш важливим є регулювання морських правовідносин на національному рівні у комплексному поєднанні публічного елементу, який проявляється у правовій регламентації реєстрації морських торговельних суден, забезпеченні безпеки мореплавства, стягненні портових зборів, здійсненні процедури контролю держави порту, та приватного елементу – правового регулювання морських перевезень пасажирів та вантажів, агентування суден, трудових відносин з екіпажем.

На відміну від загального права, характерною ознакою якого судового прецедента фундаментальним джерелом права, континентальне право, до якого належить і правова система України, зводить роль судової практики до допоміжного джерела права, який виконує інтерпретаційну функцію [11, с. 15]. Тим не менш, значення судової практики у сфері морських правовідносин істотно зростає з огляду на актуальність судової форми захисту порушених прав учасників морських правовідносин як найбільш оптимальної, та формування судами підходів до застосування норм права у відповідних правовідносинах, усуваючи прогалини та забезпечуючи тлумачення правових приписів.

С.П. Погребняк доповнює, що «судова практика в романо-германській правовій сім'ї виконує правозастосовну, правотворчу і інтерпретаційну функції. Правотворча функція судової практики не є основною для романо-германського права. Вона є додатковою функцією, що нібито доповнює правозастосовну та інтерпретаційну діяльність судів, компенсує недоліки формально-юридичних джерел права, перш за все нормативно-правових актів. Правотворча функція судової практики є особливо помітною у випадках заповнення прогалин у законі, коли суди здійснюють «добудову права». Широкі дискреційні повноваження суду обумовлюються і загальним характером закону, що часто потребує розширювального тлумачення» [12, с. 99].

На думку А.М. Мерник та Д.В. Чоботар, «сутність джерел права полягає в їх визначенні норм, правил та принципів, які регулюють поведінку осіб та взаємовідносини між ними у межах правової

системи. Джерела права повинні бути конкретними та деталізованими, щоб забезпечити чітке розуміння правил і норм, а також уникнути можливості для різних тлумачень. Джерела права повинні враховувати зміни умов суспільного життя та відповідати потребам сучасності, забезпечуючи гнучкість та адаптивність правової системи до нових викликів» [13, с. 52].

І.В. Борщевський пропонує включити до системи джерел права в Україні судову практику, «яка стає джерелом права у випадку, коли у нормативно-правових актах містяться прогалини, їх текстуальне викладення не є однозначним, суперечливим та породжує проблеми під час їх застосування» [14, с. 31].

Слід погодитись також із І.С. Іванюрою та Д.С. Шевченко, які зазначають, що «правотворчість – іманентна риса правосуддя, тобто така, що випливає із її внутрішньої природи. Навіть якщо офіційно не визнано, що суд має повноваження правотворчості, він правотворить, оскільки законодавці не можуть створити ідеальні норми права, які регулюватимуть всі життєві ситуації, вони не можуть передбачити виникнення нових життєвих ситуацій і створити норми права, які регулювали б їх» [15, с. 301].

Обов'язок національних судів України враховувати при здійсненні правосуддя висновки Верховного Суду про застосування норм права у подібних правовідносинах положенням процесуальних законів, зокрема, ч. 4 ст. 236 Господарського процесуального кодексу України та ч. 5 ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України, згідно яких «при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду» [16, ст. 236]; [17, ст. 242]. Окрім того, процесуальне законодавство містить пряму заборону на відмову в розгляді та вирішенні справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини [16, ст. 6].

Зокрема, Касаційний господарський суд Верховного Суду у Постанові від 08.09.2023 у справі № 916/631/23 сформулював висновки щодо розуміння поняття «судно» у контексті тлумачення норм Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 року. Верховний Суд зазначив, що «торговим судном в міжнародно-правовому сенсі є будь-яке судно, що не є військовим; міжнародні угоди закріплюють лише загальне поняття судна, не виділяючи в окрему категорію морські судна; оскільки мореплавство може здійснюватися не лише морськими, а й річковими, а також суднами змішаного (ріка-море) плавання. З погляду міжнародного морського права, всі ці судна будуть мати однаковий правовий статус при здійсненні ними мореплавства; поняття «судно» за нормами Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна має більш загальний, універсальний характер» [18]. З аналізу вказаних висновків можемо стверджувати про наявність позиції Верховного Суду, яка полягає у тому, що, у контексті накладення арешту для забезпечення морської вимоги, незалежно від технічної класифікації суден за районом плавання (морські, річкові, змішаного району плавання), такі судна підлягають універсальному визначенню як «морські». При цьому, вирішальне значення має правовий режим судна як «торговельного», що відрізняє його від військового судна, яке є носієм суверенітету держави прапора та користується більшим обсягом імунітетів, зокрема, імунітетом від арешту.

Висновки. В умовах загального характеру правового регулювання морських правовідносин судова практика має характер джерела морського права, конкретизуючи зміст його положень.

При цьому судову практику доцільно розглядати як *de facto* невід'ємний елемент сучасної системи джерел морського права, який забезпечує узгодженість між правовими нормами, закріпленими у міжнародних договорах та національному морському праві, та потребами їх практичного застосування. Іншими словами, судової практики роль полягає не у створенні нових норм *de jure*, а у тлумаченні та еволюційному впливі на чинні норми морського права, що є особливо важливим для правової визначеності та ефективності регулювання морських правовідносин.

Крім того, вбачається необхідність посилення застосування практики міжнародних судових інстанцій під час вирішення національними судами морських спорів, що сприятиме гармонізації правозастосування та зміцненню принципу правової визначеності у сфері морських правовідносин. Оптимальним шляхом такого посилення доцільно вважати надання Верховним Судом методичних роз'яснень судам нижчих інстанцій щодо врахування практики міжнародних судів при застосуванні положень міжнародних конвенцій для розгляду «морських» спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуцуляк В.М., Ключєва Є.М. Українське та міжнародне морське право: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 268 с.
2. United Nations Convention on the Law of the Sea (1982). *United Nations Organization*. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201833/volume-1833-A-31363-English.pdf>.

3. International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974. *United Nations Treaty Collection*. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201184/volume-1184-I-18961-English.pdf>.
4. Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
5. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 39 с.
6. Кузнецов С.О., Аверочкина Т.В. Морське право: підручник. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.
7. Бойко І.С. Міжнародне прецедентне право: теорія та практика (рішення Міжнародного суду ООН щодо морських територіальних спорів). *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 199-204. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_1/35.pdf.
8. Литвиненко В.М., Чичкань М.В., Пророченко В.В. Рішення міжнародних судів як джерела морського права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 306-309. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/77.pdf.
9. Statute of the International Court of Justice. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/statute>.
10. Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), Judgment, I.C.J. Reports 2009, p. 61. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>.
11. Єгоров А.Є. Судова практика як джерело права: порівняльний аналіз континентальної, англосаксонської та української правових сімей. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 9-16. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/4.pdf.
12. Погребняк С.П. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4 (35). С. 92-99. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4963/1/Pogrebnaк_92.pdf.
13. Мерник А.М., Чоботар Д.В. Підходи до розуміння категорії «джерела права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 51-53. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/11.pdf.
14. Борщевський І.В. Судова практика як джерело права в Україні. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2012. Т. 17. Вип. 7. С. 26-33. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/273/268>.
15. Іванюра І.С., Шевченко Д.В. Судова правотворчість: природна особливість правосуддя чи його аномалія? *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія ПРАВО. Випуск 67. С. 296-301. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/250442/247899>.
16. Господарський процесуальний кодекс України: Закон, Кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
17. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
18. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 28.08.2023 у справі № 916/631/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113335985>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026